

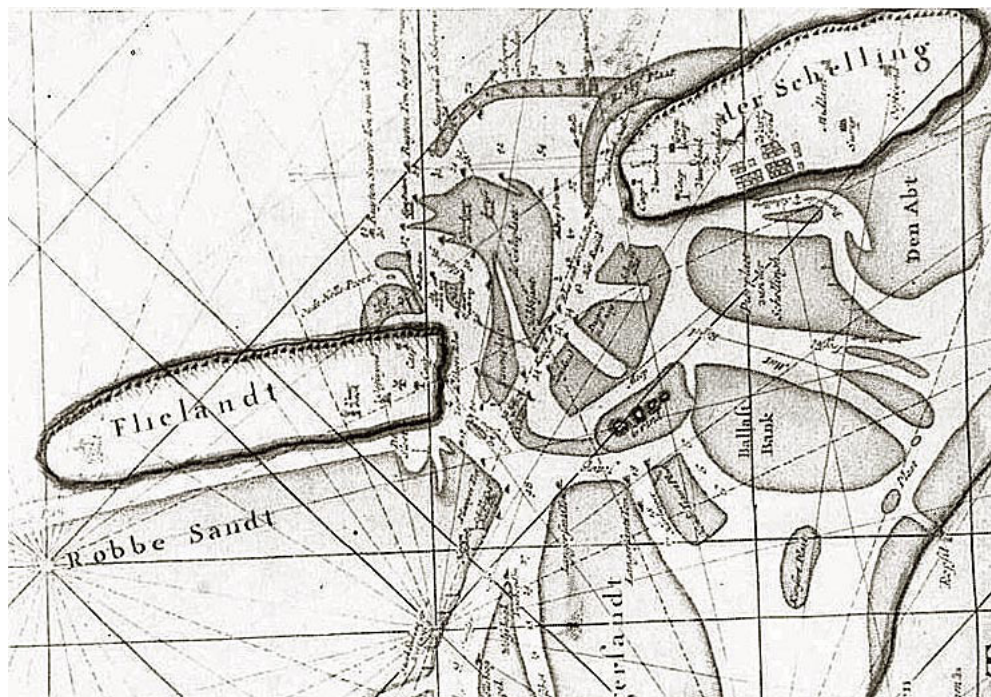
het Paalhuis *op de Nieuwe Brug*

de wisselende bestemmingen voor het Paalhuis door de eeuwen

Wat is paalgeld en wat het recht van de paalkist?

Al begin 14^e eeuw bemoeide de Hansestad Kampen zich met veilige vaart op de Zuiderzee en dan vooral de zeegaten Marsdiep en de Vlie, het zeegat tussen Vlieland en Terschelling. De eerste vermelding van een bakken op dat laatste eiland is van 28 september 1323 en van het betalen voor vrije doorvaart in 1334. De term 'paal' wordt gelinkt aan de palen waarop de bakens op het land bevestigd waren, zodat ze altijd tegen de lucht waarneembaar waren. Een vuurbaken werd voorzien van een plateau met vuurkorf waarin in het donker met in pek gedrenkt hout of takkenbossen een vuur gaande werd gehouden. Een legertje 'tonnemannen' zorgden voor het onderhoud en het bedienen van betonning en bakens.

Hoogte van het Paal- of Bakengeld

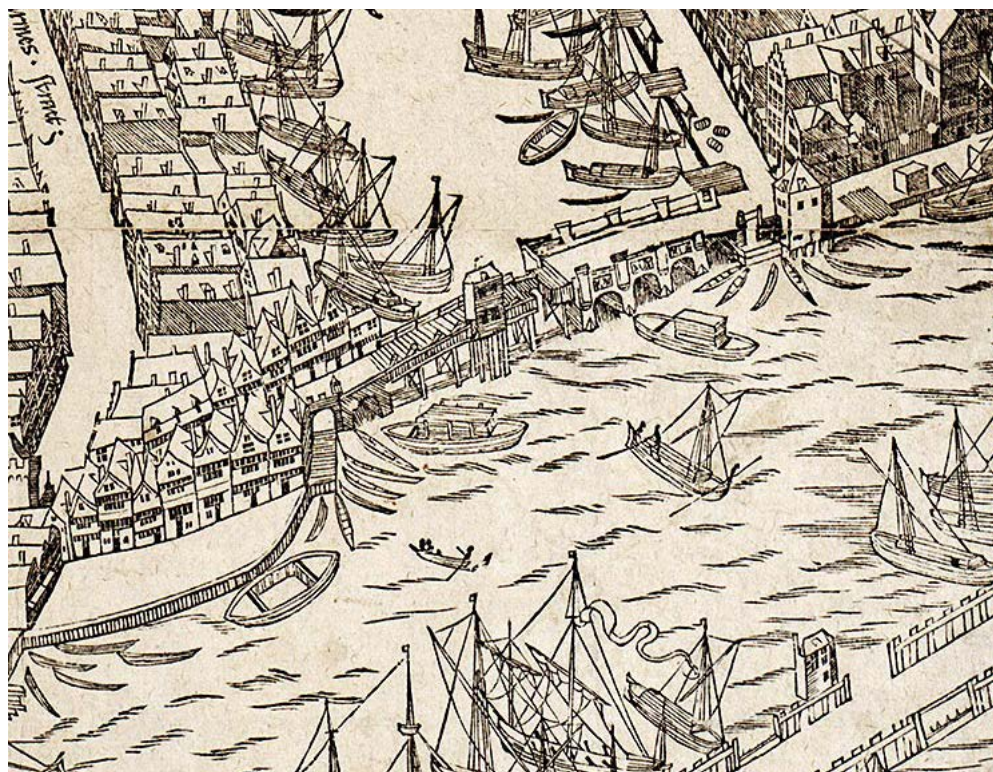
Hertog Filips van Bourgondië bepaalde in 1452 dat het paalgeld 1 Vlaamse groot per last zou bedragen. Dat zijn twee ongewisse eenheden. De groot was van oorsprong een internationaal ingeburgerde betaaleenheid uit Venetië ter waarde van een halve stuiver. De dubbelgroot was gelijk aan een stuiver. Een last in scheepstermen staat voor inhoud in de zin van laadvermogen, waarbij een last ongeveer 3000 liter was. De VOC hanteerde de last als zijnde een gewicht van 4000 Amsterdamse ponden van 494 gram (988 kg). Over een ontwikkeling in de hoogte van het paalgeld sindsdien is ons niets bekend.

Betonning en het stellen van bakens – waaronder ook vuurbakens – kostte geld en dat compenseerde Kampen door het heffen van het zogenaamde paalgeld van elk schip dat gebruik maakte van deze vaarroutes. Dat paalgeld werd gestort in de paalkist en beheerd door de paalmeester die Kampen speciaal benoemd had. Om te zorgen dat er ook daadwerkelijk betaald werd liet Kampen een aantal oorlogsschepen op de routes patrouilleren.

In de 15^e eeuw verloor Kampen aan macht door het teloorgaan van het Hanzeverbond en de geldverslindende oorlogen van keizer Karel V tegen Gelre, terwijl juist Amsterdam een steeds belangrijker plaats ging innemen in het handelsverkeer. In 1527 verkocht Kampen het recht op de paalkist, alle bakens en 32 tonnen aan Amsterdam.

Dat paalrecht werd Amsterdam tijdens de Opstand in de jaren voor de Alteratie betwist, waarbij vooral Enkhuizen dat paalrecht opeiste. Enkhuizen was in 1573 overgestapt naar de prins van Oranje terwijl Amsterdam pas in 1578 onder dwang volgde.

◀ Kaart (fragment) met de vaargeul van de Vlie met de vele zandbanken daarin, die ook nog voortdurend aan de 'wandel' waren

Het recht op de paalkist in handen van Amsterdam

Voor het betalen van het paalgeld en het bewaren van de paalkist werd er een paalhuis gebouwd bij de toegang tot de stad, op de Nieuwe Brug, de uiterste brug over het Damrak. We moeten het doen met de kaart van Cornelis Anthonisz uit 1544, waarop een versie te zien zou moeten zijn. In 1544 was er al flink gesleuteld aan de brug. Ter weerszijden stonden geschutstorens en in het midden, dicht bij de doorvaart, zien we een klein houten gebouwtje, het Pael

- ▲ *De Nieuwe Brug met het Pael Huyske volgens de kaart van Cornelis Anthonisz van 1544*
- ▶ *Het Open Havenfront met Nieuwe Brug in 1663; schilderij door Beerstraten (Amsterdam Museum)*

Huyske. Zowel brug als paalhuis waren van hout.

Dat wil zeker niet zeggen dat alleen paalgeld vereist was bij het passeren van de brug; in feite gold de betalingsplicht voor elk schip dat van de Noordzee de Zuiderzee opvoer naar willekeurig welke haven. In de plaats van bestemming werd het paalgeld geheven en dat werd doorgestuurd naar Amsterdam, uiteraard na aftrek van overeengekomen kosten van heffing.

In 1560 werd het huisje en de brug afgebroken en in 1561 gedeeltelijk in steen herbouwd. Daarna werd de eerste versie aangeduid als de Oude Nieuwe Brug.

Ook op de stenen brug kwam weer een paalhuis, dat dit keer van steen was opgetrokken. Dat werk werd uitgevoerd door het Stadsfabrieksambt – de voorloper van Publieke Werken – in de toen gang-

bare stijl van de Hollandse Renaissance.

Ook aan de Nieuwe Brug werd voortdurend gesleuteld. Hierin werd het eerste automatische oorgat gemonteerd, een uitvinding van Hendrick Staets maar waar ook Hendrick der Keyser's naam – bij de vervolmaking ervan – genoemd wordt.

Nieuwe functies voor het Paalhuis

Vanaf 1568 woedde de Tachtigjarige Oorlog en de Hollandse steden gingen één voor één over naar de Opstand en prins Willem van Oranje. Amsterdam bleef halsstarrig trouw aan koning Philips II maar werd steeds meer op de huid gezeten door Watergeuzen en omringende steden die al overgegaan waren. Vooral de steun aan de Spanjaarden bij het beleg van Haarlem zette veel kwaad bloed. In 1573 ging Enkhuizen over naar de prins en zag zijn kans schoon het recht op de Paalkist te bemachtigen, wat ze ook lukte. Toen Amsterdam na een effectieve blokkade van alle handelsroutes alsnog overstapte naar de opstandelingen probeerde het uit alle macht het recht op de Paalkist weer terug naar de stad te brengen, wat mislukte. Alle processen voor de Staten van Holland verloor Amsterdam en Enkhuizen bleef de winnaar.

Voor het Paalhuis op de Nieuwe Brug werd al snel een nieuwe bestemming gevonden. De stad wilde de wildgroei van postbestellers aan banden leggen en stelde een verplicht afgiftekantoor in: het Paalhuis. De werkloze Paalknecht werd de eerste postmeester van Amsterdam en het Paalhuis het eerste postkantoor.

► *Gezicht van de Texelsche Kaay over de Nieuwe Brug; tekening van Abraham Storck*

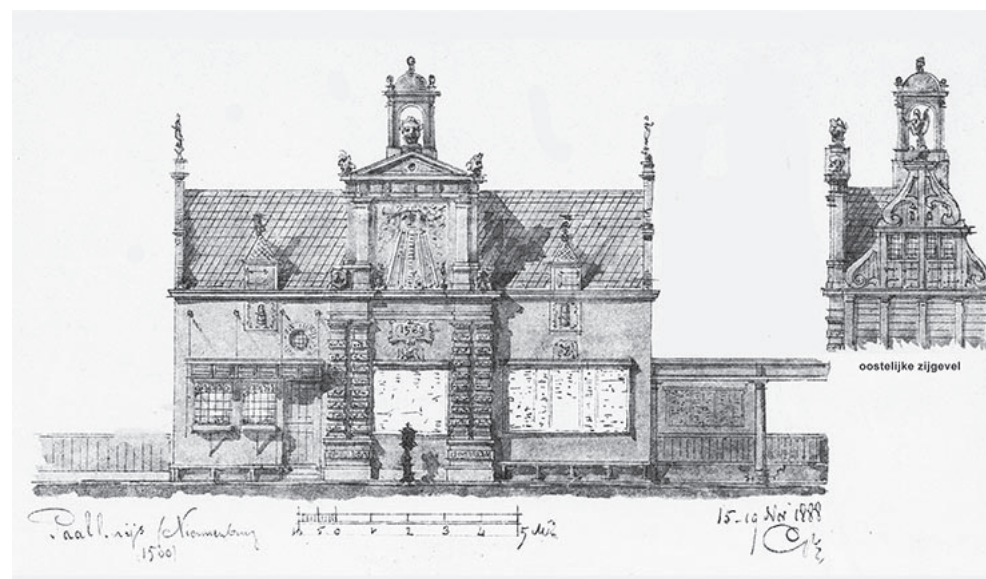
De schippers werden vanaf 1598 verplicht de aan hen toevertrouwde post en pakjes aan de – nog steeds – Paalknecht af te geven. Hij registreerde de geadresseerden en de naam van de schipper en hing lijsten met deze gegevens op de mededelingenborden aan de gevel. De geadresseerde kon het poststuk ophalen tegen betaling van 1½ stuiver per stuk. Kwam er niemand om het stuk op te halen, dan liet de Paalknecht het de volgende dag tegen vergoeding bezorgen. De 1½

- ▲ De Nieuwe Brug vlak voor de afbraak met aan het Damrak alweer een nieuwe galerij voor de beurshandelaren
- Het Paalhuis zoals in 1888 als tekening gereconstrueerd door architect A.N. Godefroy

stuiver werd aan de schipper, die de brief had ingeleverd, afgedragen. In 1616 werd de eerste brievenbus aan de gevel bevestigd, voor elke bestemming over water een aparte. De eerste bestemmingen waren Hoorn en Enkhuizen. De afzenders konden hun brief in de juiste bus achterlaten en de Paalknecht leegde die bus op verzoek van de betrokken schipper die deze haven zou aandoen. Per lediging kreeg de Paalknecht een stuiver vergoeding.

Beurshandel op de Nieuwe Brug

De Warmoesstraat bood beurshandelaren plek in de openlucht waar ze konden handelen. Daar zorgden ze voor overlast voor de bewoners, vooral bij slecht weer. Vanaf 1561 tot in 1611 het beursgebouw van Hendrick de Keyser in gebruik genomen kon worden, werd de Nieuwe Brug aangewezen als plek om te handelen. Bij slecht weer konden ze vanaf 1586 uitwijken naar de leegstaande Sint Olofskapel. De termijnmarkt bleef ook na 1611 de Nieuwe Brug trouw.

De termijnmarkt was handel in goederen tegen een vooraf afgesproken prijs die pas later geleverd zouden worden. Flink gokken dus. Over die termijn werd uiteraard onderhandeld.

Op een onduidelijk moment (1626?) werd aan het Paalhuis een galerij gebouwd waardoor de handelaren enige beschutting hadden.

Toegegeven, de beurshandel op de Nieuwe Brug had slechts zijdelings met het Paalhuis te maken, maar gebeurde wel min of meer voor de deur.

Een andere zaak is het paalgeld dat, ook nadat Amsterdam het recht op de Paalkist verloor, toch geheven moest worden en afgedragen aan Enkhuizen. Nog steeds voldeden de schippers het paalgeld op het Paalhuis op de Nieuwe Brug. Na de sloop ervan werd het paalgeld aan de Nieuwe Stadsherberg afgedragen.

De grootste ingreep volgde in de jaren rond 1680 toen van het Ka-dijksplein tot de Nieuwe Haarlemmersluis een hoogwaterkering gebouwd werd met sluisen in elke waterweg die op het IJ uitkwam. Het ontwerp was van Joannes Hudde, thesaurier en 19 maal burgemeester van Amsterdam in de periode 1672-1703. Daarbij hoorde ook de Nieuwe Brug die vernieuwd werd, deze keer geheel van steen en van sluisdeuren voorzien. Daarbij stond het Paalhuis in de weg en moest in 1681 afgebroken worden.

De diverse functies van het Paalhuis werden elders in de stad ondergebracht want paalgeld moest betaald worden en post bezorgd.

- ▲ *De Nieuwe Brug na de verstening en het aanbrengen van sluisdeuren*
- ◀ *De Warmoesstraat "alwaer de Coopluijden dagelicx bij den anderen comen" tot ze in 1561 daar verjaagd werden wegens ernstige overlast*

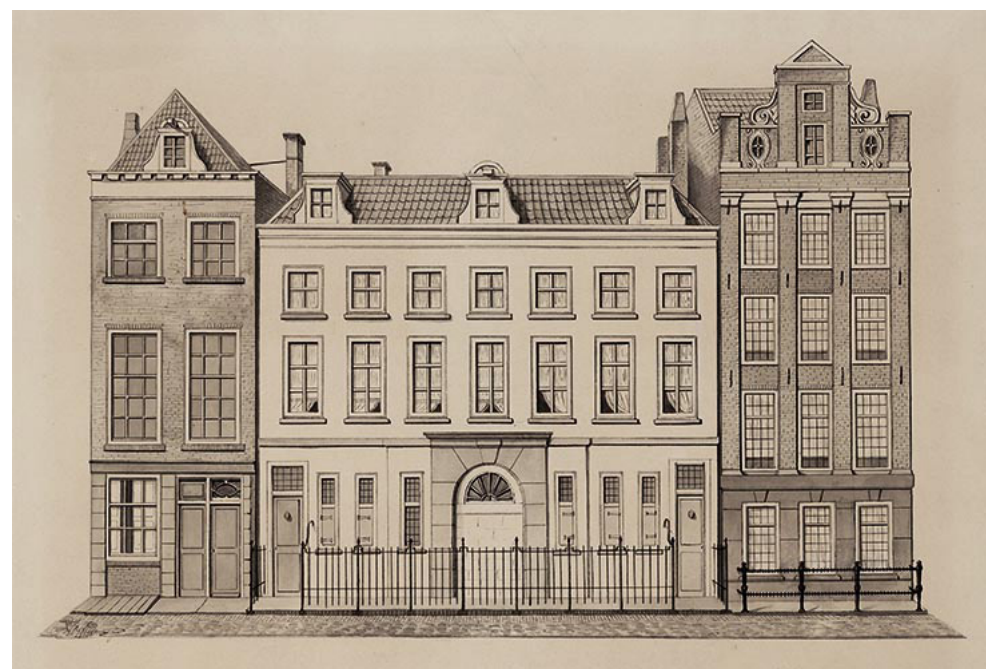
Voor de *schipperszaken* werd de in 1662 gebouwde Nieuwe Stads-herberg ingeschakeld. Een deel van de administratie werd naar het in 1618 gebouwde Zeerecht overgeheveld.

De *beursactiviteiten* werden na vervanging van de brug deels naar de beurs van Hendrick de Keyser verplaatst en deels naar een galerij die eerder op een geplempt deel van het Damrak was gebouwd (zie afb. pag.6).

De *postzaken* raakten versnipperd over de stad, totdat in 1748 een Generaal Postcomptoir werd ingericht in de voormalige paarden-

- ▲ *Het Zeerecht op de Slijpstenenmarkt (Oude Teertuinen) waar de 'zeezaken' werden ondergebracht die tot 1681 in het Paalhuis waren ondergebracht*
- ◀ *Het Generaal Postcomptoir aan de Nieuwezijds Voorburgwal waar voorheen de paardenstallen van de stad gevestigd waren*

stallen van de stad op de Nieuwezijds Voorburgwal waar succes-
siefelijk alle hoofdstadkantoren van de stad hebben gestaan.
De Post van het Paalhuis was een begrip en na 1681 verhuisde die
naar een huis aan de Kromme Waal 10. Er ontstonden ook kantoren
waar de post naar en van een specifieke stad of streek werd ver-
werkt. Zo was in de Sint Janstraat het kantoor voor de Antwerpse
Post en voor de Hamburgse Post kwam er een kantoor op de Nieu-
wezijds Voorburgwal. In de buurt waar vroeger het Paalhuis had
gestaan verrees aan de vaste wal een kantoor voor de post voor Hol-
lands Noorderkwartier (inclusief West-Friesland). In 1748 werden
al deze zaken verenigd in het Generaal Postcomptoir in een gebouw
aan de Nieuwezijds Voorburgwal waar ooit de paardenstallen van
de stad waren.

Theo Bakker's Domein

Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.

Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

